

Byzantina Symmeikta

Vol 22 (2012)

BYZANTINA SYMMEIKTA 22

Βιβλιοκρισία: Neglected Barbarians, επιμ. εκδ. F. CURTA [Studies in the Early Middle Ages 32], Brepols Publishers n.v., Turnhout 2010. 629 σ., 24 έγχρωμες εικόνες, ISBN: 978-2-503-53125-0

Γεώργιος ΚΑΡΔΑΡΑΣ

doi: [10.12681/byzsym.1114](https://doi.org/10.12681/byzsym.1114)

Copyright © 2014, Γεώργιος ΚΑΡΔΑΡΑΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΚΑΡΔΑΡΑΣ Γ. (2013). Βιβλιοκρισία: Neglected Barbarians, επιμ. εκδ. F. CURTA [Studies in the Early Middle Ages 32], Brepols Publishers n.v., Turnhout 2010. 629 σ., 24 έγχρωμες εικόνες, ISBN: 978-2-503-53125-0. *Byzantina Symmeikta*, 22, 443–456. <https://doi.org/10.12681/byzsym.1114>

Neglected Barbarians, επιμ. έκδ. F. CURTA [Studies in the Early Middle Ages 32], Brepols Publishers n.v., Turnhout 2010. 629 σ., 24 έγχρωμες εικόνες, ISBN: 978-2-503-53125-0

Η εποχή της ύστερης Αρχαιότητας, και κυρίως της μετανάστευσης των λαών, παρουσιάζει ένα μεγάλο εύρος ζητημάτων και αλλαγών που δύσκολα απαντά σε άλλες ιστορικές περιόδους. Η παρακμή του ρωμαϊκού κράτους, η κατάρριψη παγιωμένων για αιώνες συνόρων, η έλευση «άγνωστων» βαρβαρικών λαών και η σταδιακή μεταβολή της εθνολογικής και πολιτισμικής φυσιογνωμίας του ευρωπαϊκού χώρου συνιστούν ένα ιδιαίτερα ελκυστικό πεδίο έρευνας για τον ιστορικό και όχι μόνο. Στην ανάγκη ανάδειξης των σύνθετων ιστορικών και πολιτισμικών ζητημάτων που σχετίζονται με «παραμελημένους» λαούς της μεγάλης μετανάστευσης, σημαντική συμβολή αποτελεί ο τόμος *Neglected Barbarians*, συλλογικό έργο με 16 μελέτες γύρω από την ιστορία και τον πολιτισμό λαών με βραχύβια ή μεγαλύτερη συμμετοχή στις ανακατατάξεις του 5ου και 6ου αιώνα. Σε αυτό το πλαίσιο, ο τόμος καλύπτει κενά στην έρευνα και αναδεικνύει νέες προσεγγίσεις για τη μελέτη λαών, οι οποίοι, αν και διαδραμάτισαν κάποιο ρόλο στη διαδικασία της μεταβολής του ρωμαϊκού κόσμου, δεν έτυχαν ιδιαίτερης προσοχής τόσο από τους σύγχρονους τους συγγραφείς όσο και μετέπειτα. Η απόδοση του επιθέτου *παραμελημένοι* δικαιολογείται κατ'αρχήν από το γεγονός ότι οι πηγές παρέχουν μαρτυρίες για έναν βαρβαρικό λαό σχεδόν μόνο όταν αυτός εμφανίζεται στα σύνορα της αυτοκρατορίας. Επίσης, σύμφωνα με τους Curta και Steinacher, υπάρχει και άλλη μία διάσταση, ένας εσωτερικός διαχωρισμός των βαρβαρικών λαών σε παραμελημένους και μη. Σε πλεονεκτικότερη θέση βρίσκονται οι βάρβαροι που αφενός είχαν έναν «εθνικό» ιστορικό, όπως ο Ιορδάνης και ο Γρηγόριος της Τουρώνης, και

αφετέρου εκείνοι που αναζητήθηκαν κατά τους νεότερους χρόνους ως πρόγονοι σημερινών λαών ή ως πρόσχημα για επεκτατικούς λόγους. Το άρθροισμά τους ωστόσο και στις δύο περιπτώσεις είναι μικρό. Οι Γότθοι, οι Φράγκοι και οι Σλάβοι είναι εκείνοι που αναμφίβολα δεν κατατάσσονται στους «παραμελημένους βαρβάρους», ενώ για τη μεγάλη πλειοψηφία των βαρβαρικών λαών, πέρα από τις ελλιπείς μαρτυρίες των πηγών, η σύγχρονη έρευνα δεν έχει επιδείξει αντίστοιχο έργο.

Με σημείο αναφοράς την ύστερη Αρχαιότητα και τον πρώιμο Μεσαίωνα, και εξέταση του γεωγραφικού χώρου από τα ανατολικά προς τα δυτικά, οι μελέτες του τόμου καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα βαρβαρικών λαών και πολιτισμών από τη Βαλτική θάλασσα και τον Καύκασο μέχρι την Ιβηρική χερσόνησο και το δυτικό τμήμα της βόρειας Αφρικής. Η εισαγωγή στην προβληματική των ζητημάτων γίνεται από τον Florin Curta, ενώ ο τόμος κλείνει με τις επισημάνσεις του Peter Heather.

Πρώτη στη σειρά των αξιολογών έως υποδειγματικών μελετών του τόμου είναι εκείνη της Audronė Bliujienė («The Backcountry Balts (*Aesti*) and the 'Northern Gold' in Late Antiquity and the Early Middle Ages», σσ. 13-29), που αφορά την παραγωγή και διακίνηση του ήλεκτρου (του «χρυσού του βορρά») στον χώρο μεταξύ των ποταμών Βιστούλα και Νάρβα. Καταγράφονται οι εμπορικές σχέσεις της Ρώμης με τους *Aesti*, τα ευρήματα σχετικά με το ήλεκτρο, και δίνεται έμφαση στον 5ο και 6ο αιώνα, όπου παρατηρούνται πολιτισμικές μεταβολές στη σημερινή Λιθουανία. Στα παράλια της Βαλτικής είχαν αναπτυχθεί νωρίτερα σημαντικά εμπορικά κέντρα, ωστόσο μετά το 550 η παραγωγή του ήλεκτρου συνεχίζεται μόνο στην περιοχή της Lamata, στη δυτική Λιθουανία. Το γεγονός ότι αφενός οι χάντρες από ήλεκτρο στη γυναικεία διακόσμηση (περιδέραια), εντοπίστηκαν, μεταξύ άλλων, στον Μέσο Δούναβη και την Κριμαία και αφετέρου ότι στη Λιθουανία απαντούν διακοσμητικά στοιχεία της ζώνης και περόνες από τις παραπάνω περιοχές, τεκμηριώνει για τον συγγραφέα την υπόθεση ότι το ήλεκτρο απετέλεσε τη βάση για την ανάπτυξη εμπορικών και πολιτισμικών επαφών του λιθουανικού χώρου με τον ευρύτερο περίγυρό του μέχρι τον 8ο αιώνα.

Ο Wojciech Nowakowski («The Mysterious Barbarians of Mazuria: The Riddle of the Olsztyn Group», σσ. 31-52), πραγματεύεται τα ευρήματα και τις εγκαταστάσεις του λεγόμενου πολιτισμού Olsztyn στη Μαζουρία (βορειοανατολική Πολωνία), ο οποίος άνθισε κατά τον 6ο και 7ο

αιώνα και ανέπτυξε μεγάλο δίκτυο επαφών. Εξετάζεται το ιστορικό υπόβαθρο της περιοχής από τους ρωμαϊκούς χρόνους (ο λαός των Galindae), τα αίτια του μεγάλου χάσματος στα αρχαιολογικά ευρήματα μεταξύ 350/75-450/75, η σταδιακή ανάπτυξη του Olsztyn και τα κύρια χαρακτηριστικά του (καύση νεκρών, τοξόσχημες περόνες, απουσία όπλων στις ταφές, ενταφιασμός ίππων κ.α.), οι έξωθεν επιδράσεις (ιδιαίτερα από τους Σλάβους) οι πολιτισμικές επαφές με τους Μεροβίγγειους, τον Μέσο και Άνω Δούναβη, και η παρακμή του πολιτισμού, η οποία συμπίπτει με τη διακοπή των έξωθεν επαφών του. Τίθεται το ζήτημα της ανάπτυξης του Olsztyn είτε από εσωτερικούς παράγοντες, όπως π.χ. οι κοινωνικές μεταβολές, είτε από την εγκατάσταση κάποιων άλλων πληθυσμιακών ομάδων στην περιοχή, όπως οι Γότθοι στα μέσα του 5ου αιώνα, ή οι Έρουλοι. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι η περίοδος του χάσματος στα ευρήματα οριοθετεί την προσωρινή φυγή και επιστροφή των βαλτικών πληθυσμών (Galindae/Galindians) και αποδίδει σε αυτούς τον πολιτισμό Olsztyn.

Ένα μεγάλης σημασίας κεφάλαιο στην πρώιμη ιστορία της Ανατολικής Ευρώπης αφορά η συμβολή του Bartłomiej Szymon Szmoniewski για τους Άντες («The Antes: Eastern 'Brothers' of the Slavenes?», σσ. 53-82). Παρατίθενται οι απόψεις γύρω από την σλαβική, αλανική ή γερμανική καταγωγή των Αντών και οι υποθέσεις για τη σύνδεσή τους με τους μεσαιωνικούς Ρως ή με τους σημερινούς Ουκρανούς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης δίνεται στον πολιτισμό Penkonka, ο οποίος ταυτίζεται συχνά με τους Άντες, τα γεωγραφικά όρια του πολιτισμού καθώς και σε άλλους θησαυρούς εντός της αντικής επικράτειας. Αναφορικά με την καταγωγή των Αντών προσεγγίζεται η αμφιλεγόμενη μαρτυρία του Ιορδάνη για τους Venethi και τα διασωθέντα στις πηγές αντικά ανθρωπωνύμια. Ο μελετητής αμφισβητεί παραδοσιακές θέσεις όπως η ταύτιση των Αντών με τον πολιτισμό Penkonka, τον οποίο εκλαμβάνει ως κράμα σλαβικών και νομαδικών στοιχείων, ή η θεώρηση τους ως σλαβικού λαού, συγγενικού με τους Σκλαβηνούς. Αντίστοιχα με την άποψη του F. Curta στη μονογραφία του για τους Σλάβους του Κάτω Δούναβη, ο Szmoniewski θεωρεί το όνομα Άντες ως έναν όρο-ομπρέλα για τις ποικίλες πολιτικές και πολιτισμικές διαμορφώσεις στον δικό τους γεωγραφικό χώρο (κυρίως η ζώνη δάσους-στέπας της Ουκρανίας, μεταξύ Δνείπερου και Δνείστερου).

Η συμβολή των Igor O. Gavritukhin και Michel Kazanski («Bosporus, the Tetraxite Goths, and the Northern Caucasus Region during the Second Half of the Fifth and the Sixth Centuries», σσ. 83-136) δίνει έμφαση στις πολιτισμικές επιδράσεις που παρατηρούνται στην περιοχή της Κριμαίας και του βόρειου Καύκασου μεταξύ 453 με 570 περίπου. Ο μεγάλος αριθμός αρχαιολογικών ευρημάτων που εξετάζονται (για τα οποία επισημαίνεται η ανεπαρκής δημοσίευση και ανάλυσή τους) δείχνει κατ'αρχήν τη διάδοση ορισμένων τύπων διακόσμησης από τον Μέσο Δούναβη προς αυτές τις περιοχές, όπως οι τοξόσχημες περόνες με ή χωρίς εγχάρακτη διακόσμηση, οι πόρπες με διαμαντόσχημη πλάκα και εγχάρακτη διακόσμηση κ.α. Το κύριο ενδιαφέρον της μελέτης στρέφεται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ της πόλης του Βοσπόρου και των Τετραξιτών Γότθων με βαρβαρικούς πληθυσμούς στον βόρειο Καύκασο. Στην περιοχή του Κρασοντάκ και του Κάτω Κουμπάν έχουν εντοπιστεί ποικίλα ευρήματα, όπως ελασμάτινες τοξόσχημες περόνες με τρία εξάρματα ή τετιγγόσχημες περόνες, που θεωρούνται μίμηση προτύπων του Βοσπόρου ενώ άλλα ευρήματα προέρχονται από εκεί. Αντίθετα, η περιοχή του Κισλοβόντσκ, του Kabardino-Balkaria και η βόρεια Οσσετία φαίνεται ότι διατηρούσαν ισχυρότερες επαφές με το Βυζάντιο μέσω της Αμπχαζίας και των ορεινών περασμάτων του Έλμπρουζ. Για τις παραπάνω επιδράσεις του Βοσπόρου θεωρείται πιθανή η μετακίνηση πληθυσμών από την Κριμαία προς τον βόρειο Καύκασο.

Πτυχή ενός ζητήματος παραμελημένου στην έρευνα, όπως οι Ούννοι του Μέσου Δούναβη μετά τη μάχη του Νεντάο το 454 και τη διάλυση του βασιλείου τους, αποτελεί η συμβολή της Margit Nagy («A Hun-Age Burial with Male Skeleton and Horse Bones Found in Budapest», σσ. 137-175), η οποία πραγματεύεται τα ευρήματα της ταφής ενός νεαρού ιππέα των μέσων του 5ου αιώνα που εντοπίστηκε στη Βουδαπέστη (Budapest-Zugló). Στην ταφή υπήρχε επίσης κρανίο και τρεις σπόνδυλοι ίππου μαζί με δύο μικρούς κώδωνες. Δίπλα στον ιππέα εντοπίστηκαν επτά επενδύσεις ζώνης κοσμημένες με χρυσό, δύο σιδερένιες πόρπες, σιδερένιο μαχαίρι, σιδερένια χαλινάρια κ.α. Επισημαίνεται η χρήση του συγκεκριμένου ταφικού εθίμου στους Σαρμάτες και τους Ούννους και κάποιες λεπτομέρειες που παραπέμπουν στους δεύτερους. Αναφέρονται ακόμη ορισμένες ύστερες ρωμαϊκές επιδράσεις στη διακόσμηση του ιππέα. Η συγγραφέας σημειώνει

ότι η μάχη του Νεντάο δεν επέφερε την άμεση εξάλειψη των έως τότε παραδόσεων στη διακόσμηση, η οποία συνδεόταν με την κοινωνική θέση των ανθρώπων, και υποστηρίζει τη συνέχιση για κάποιες δεκαετίες του υλικού πολιτισμού της «ουννικής αυτοκρατορίας».

Η μελέτη της Ágnes B. Tóth («A Fifth-Century Burial from Old Buda (Budapest)», σσ. 177-208) πραγματεύεται μία γυναικεία ταφή που εντοπίστηκε στην παλαιά Βούδα. Επιχειρείται η ένταξη των ευρημάτων (χρυσά σπειροειδή εξαρτήματα, τμήμα χτένας, περόνη με πέντε εξάρματα, πόρπη ζώνης, σιδερένιο μαχαίρι κ.α.) σε ένα πολιτισμικό πλαίσιο και η συσχέτισή των αντικειμένων με ποικίλα άλλα βαρβαρικά. Με βάση τη μετα-ουννική χρονολόγηση της ταφής, που ανήκει σε πρόσωπο υψηλής κοινωνικής θέσης, προσεγγίζεται το ζήτημα των πληθυσμιακών δεδομένων στην περιοχή της Βουδαπέστης για τον ύστερο 5ο και πρώιμο 6ο αιώνα, τα οποία σχετίζονται με βαρβαρικές ηγεμονίες στον Μέσο Δούναβη. Σύμφωνα με την Tóth, η περόνη και η πόρπη αφορούν ένα πλούσια διακοσμημένο γυναικείο ένδυμα, όμοιο με εκείνα άλλων μελών της αριστοκρατίας σε κοινότητες της ανατολικής Ουγγαρίας ή της νότιας Γερμανίας που είχαν υιοθετήσει ουννικές και οστρογοθτικές παραδόσεις. Ο τρόπος στήριξης του μαχαιριού στη ζώνη παρουσιάζει αναλογίες με ευρήματα στη νότια Γερμανία, γεγονός που ερμηνεύεται ως μετακίνηση προς τα εκεί πληθυσμών με βραχύχρονη παρουσία στον Μέσο Δούναβη, πιθανότατα των Σουήβων.

Εξετάζοντας το γεπιδικό κοιμητήριο του Bratei III (περιοχή του Sibiu στην Τρανσυλβανία) που χρονολογείται στα τέλη του 6ου ή στον πρώιμο 7ο αιώνα (εγκαταλείφθηκε γύρω στο 650) ο Radu Harhoiu («Where Did All the Gepids Go? A Sixth- to Seventh-Century Cemetery in Bratei (Romania)», σσ. 209-244) θέτει το ερώτημα για το πού κατευθύνθηκαν οι Γεπίδες μετά το 567 και επιχειρεί να διακρίνει τη συνέχιση του υλικού τους πολιτισμού. Δίνονται πληροφορίες αφενός για ταφικά έθιμα, όπως ο ενταφιασμός με κατεύθυνση από τα δυτικά προς τα ανατολικά και απόθεση τροφής σε μικρά αγγεία, και αφετέρου για τα ποικίλα ευρήματα (περόνες, πόρπες, ενώτια, περιδέραια, χτένες, μαχαίρια, βέλη, ξίφη, στιλέτα και αναβολείς). Επισημαίνονται ακόμη ορισμένες διαφοροποιήσεις μεταξύ του -παλαιότερου- δυτικού και του ανατολικού τμήματος του κοιμητηρίου (στο τελευταίο, μεταξύ άλλων, κυριαρχούν τα χειροποίητα αγγεία ενώ απαντούν και ταφές ίππων). Σύμφωνα με τον Harhoiu, μεγάλος αριθμός

ταφών στα τέλη του βου αιώνα παρέχει ενδείξεις ισχυρών αβαρικών επιδράσεων από τον Μέσο Δούναβη, γεγονός που ερμηνεύεται ως δείγμα αφομοίωσης των τοπικών Γεπιδών στην πρώιμη αβαρική κοινωνία. Αυτή η διαδικασία ολοκληρώθηκε κατά τον πρώιμο 7ο αιώνα, όπως προκύπτει κυρίως από το ανατολικό τμήμα του κοιμητήριου.

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα των Γεπιδών στα Βαλκάνια είναι το θέμα της Anna Kharalambieva («Gepids in the Balkans: A Survey of the Archaeological Evidence», σσ. 245-262). Γίνεται σύντομη επισκόπηση των μετακινήσεων του λαού από τη Βαλτική προς τα βόρεια Καρπάθια, την ενσωμάτωσή τους στο βασίλειο του Αττίλα και τη μετέπειτα ηγεμονία τους με κέντρο το Σίρμιο. Εξετάζονται τα περιορισμένα αρχαιολογικά τους κατάλοιπα στη Βουλγαρία που αφορούν στοιχεία ενδυμασίας, κυρίως τοξόσχημες περόνες με πέντε εξάρματα και αετόσχημες πόρπες ζώνης. Η Kharalambieva υποστηρίζει ότι, εξαιτίας της πιθανής μετακίνησης κάποιων Γεπιδών, η ενδυμασία των γυναικών της γεπιδικής αριστοκρατίας στην περιοχή του Τισσού ποταμού αποτέλεσε αντικείμενο μίμησης στις βόρειες επαρχίες του Βυζαντίου κατά τον πρώιμο 6ο αιώνα.

Το κεφάλαιο του Jaroslav Jiřík («Bohemian Barbarians: Bohemia in Late Antiquity», σσ. 263-317) πραγματεύεται τη Βοημία στην ύστερη Αρχαιότητα. Μετά από αναδρομή στα γερμανικά πολιτισμικά κατάλοιπα της περιοχής του 4ου αιώνα και τις γερμανικές ή νομαδικές επιδράσεις σε μεθοριακές περιοχές εγκατάστασης φοιδεράτων, ο Jiřík θέτει ως βάση για την κατανόηση των πολιτισμικών μεταβολών στη Βοημία μετά το 410 εκείνες που προηγήθηκαν στον Μέσο Δούναβη. Με κέντρο του ενδιαφέροντος τα ευρήματα της ομάδας Vinařice, εξετάζει την παρουσία των οστρογοθικών (τοξόσχημες περόνες, χτένες από κέρασ ελάφου, τροχήλατη κεραμική κ.α.) και ύστερων ρωμαϊκών στοιχείων (πόρπες με εγχάρακτη ή ζωόμορφη διακόσμηση, γυάλινα κύπελλα, πήλινες κανάτες κ.α.) και σημειώνει την επικράτηση του ενταφιασμού στα ταφικά έθιμα. Η ανάπτυξη του πολιτισμού Vinařice τοποθετείται μεταξύ 440/50 και 480/90 και για τη διαμόρφωσή του, δίπλα στις επιδράσεις από τον Μέσο Δούναβη και τον χώρο του Ρήνου/Μάιν, ο συγγραφέας θεωρεί πιθανή τη συμμετοχή των Βαυαρών (Baiuvari) οι οποίοι στις αρχές του βου αιώνα μετακινήθηκαν από τη βόρεια Βοημία προς τα νότια.

Η μελέτη του Roland Steinacher («The Herules: Fragments of a History», σσ. 319-360) πραγματεύεται τους Έρουλους μέσα από τις

σχετικές μαρτυρίες για την περίοδο από το 268 έως το 550. Αναφέρονται οι συγκρούσεις και οι συμμαχίες με τη Ρώμη τον 3ο αιώνα, η ένταξή τους στον ύστερο ρωμαϊκό και πρώιμο βυζαντινό στρατό, η υπηρεσία τους σε άλλους βάρβαρους ηγεμόνες, η διαβίωσή τους στο ουννικό βασίλειο, η εφήμερη ηγεμονία τους στην Κάτω Αυστρία και τη νότια Μοραβία, η οποία καταλύθηκε από τους Λογγοβάρδους, η εγκατάστασή τους από τον Αναστάσιο στη Δεύτερη Παννονία και η πολιτική του Ιουστινιανού απέναντί τους. Η πορεία των Ερούλων από τη Σκανδιναβία στην Αζοφική, την Κεντρική Ευρώπη κ.α. και η επιστροφή στην αρχική τους πατρίδα που καταγράφουν ο Ιορδάνης και ο Προκόπιος εκλαμβάνεται από τον Steinacher ως ιστοριογραφικός μύθος, εμπνεόμενος από προφορικές παραδόσεις και την ανάγκη της αρχαίας ιστοριογραφίας να «δημιουργήσει» μία μακρινή πατρίδα των βαρβαρικών λαών. Ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι Έρουλοι δεν διέφεραν από τους υπόλοιπους βαρβαρικούς λαούς (*gentes*), καθώς δεν ήταν μόνο ένα σώμα πολεμιστών στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας, όπως προκύπτει από την αφήγηση του Προκόπιου.

Ο Αλέξανδρος Σαράντης («The Justinianic Herules: From Allied Barbarians to Roman Provincials», σσ. 361-402) προσεγγίζει τις συνθήκες γύρω από την ιδιότυπη πολιτική, γεωγραφική και πολιτισμική κατάσταση των Ερούλων στα βόρεια σύνορα της αυτοκρατορίας μεταξύ 527 και 550. Καταγράφει συνοπτικά την ιστορία τους από τα μέσα του 5ου αιώνα έως την εποχή του Ιουστινιανού και, με έμφαση στην τελευταία, επισημαίνεται η διευρυμένη έκταση της εγκατάστασής τους και η προσπάθεια εκχριστιανισμού των Ερούλων, με στόχο την ένταξή τους στην αυτοκρατορία. Σημειώνεται επίσης η συμμετοχή τους στον βυζαντινό στρατό και η εξέγερση μέρους των Ερούλων εναντίον των Βυζαντινών το 545-549. Ο Σαράντης παρατηρεί την απόκλιση του Προκόπιου από τους κοινούς τόπους για τους βαρβάρους όταν αναφέρεται στους Έρουλους φειδεράτους και πιστεύει ότι οι Έρουλοι είναι «παραμελημένοι» διότι δεν δημιούργησαν πολύ ισχυρή ηγεμονία ή πολιτισμό, ενώ η πολιτική της αυτοκρατορίας καθόρισε σε μεγαλύτερο βαθμό τη μοίρα τους συγκριτικά με άλλους λαούς. Η παύση της μνείας τους στις πηγές αποδίδεται στο ότι οι Έρουλοι που μετακινήθηκαν νότια του Δούναβη αφομοιώθηκαν γρήγορα και μετατράπηκαν από σύμμαχοι σε επαρχιακούς πληθυσμούς της αυτοκρατορίας.

Το αρκετά ακανθώδες και αμφιλεγόμενο *σλαβικό ζήτημα* στην Ελλάδα είναι το αντικείμενο πραγμάτευσης του Florin Curta («Still Waiting for the Barbarians? The Making of the Slavs in 'Dark-Age' Greece», σσ. 403-478). Ο συγγραφέας, αναγνωρίζοντας ότι το θέμα δεν αφορά «παραμελημένους βαρβάρους», προσφέρει διεξοδική παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων και των ιστοριογραφικών παραμέτρων του ζητήματος εντός και εκτός Ελλάδας, αρχής γενομένης από τις θέσεις του Fallmerayer. Προσεγγίζοντας διεπιστημονικά το ζήτημα, ο Curta αξιοποιεί τα δεδομένα των γραπτών πηγών και των αρχαιολογικών ευρημάτων για να αποκαταστήσει τη δική του εικόνα αναφορικά με τον ελληνικό χώρο κατά τους λεγόμενους Σκοτεινούς Χρόνους. Δίχως να αγνοεί τα θεωρούμενα ως «βαρβαρικά» (σλαβικά ή νομαδικά) ευρήματα που εντοπίστηκαν στην υπόλοιπη Ελλάδα, ο συγγραφέας επικεντρώνει το ενδιαφέρον του στην Πελοπόννησο, όπου κι εδώ συγκρίνει τα ευρήματα με αντίστοιχά τους στο *barbaricum* και προβαίνει σε επανεκτιμήσεις για την προέλευση ή τη χρονολόγησή τους. Ανάμεσά τους αξιοσημείωτη είναι η αμφισβήτηση του σλαβικού χαρακτήρα των τεφροδόχων στην Ολυμπία. Ο Curta υποστηρίζει ότι στην Πελοπόννησο δεν υπήρξαν σλαβικές εγκαταστάσεις μέχρι περίπου το 700, οι Σκλαβηνίες βορειότερα αποτελούσαν ζώνη άμυνας για το θέμα Ελλάδα ενώ θεωρεί ότι σχετίζονται μεταξύ τους και ανήκουν σε τοπικές φρουρές η ταφή του ιππέα στην Κόρινθο, το κοιμητήριο στο Τηγάνι και οι τεφροδόχες υδρίες στην Ολυμπία.

Τρεις «άγνωστους» λαούς της Ιβηρικής χερσονήσου, ευρισκόμενους στη σκιά των εξελίξεων κατά την ύστερη και μεταρωμαϊκή περίοδο, φέρνει στο φως η μελέτη του Santiago Castellanos («Astures, Cantabri, and Vascones: The Peoples of the Spanish North during the Late and Post-Roman Period», σσ. 479-502) για τους Αστούριους, τους Καντάβριους και τους Βάσκονες (Βάσκους). Ως προς το ιστορικό πλαίσιο, εξετάζει τις μαρτυρίες του Υδάτιου για τον 5ο αιώνα και καταγράφει τις σχέσεις αυτών των λαών με γειτονικούς βαρβάρους, όπως οι Σουήβοι, οι Βησιγότθοι και οι Φράγκοι. Επιχειρώντας την αναθεώρηση παραδοσιακών απόψεων, ο Castellanos προβαίνει σε συγκριτική εξέταση των εκεί πόλεων και του αγροτικού συστήματος των *villae* (το οποίο στηριζόταν στη μεγάλη γαιοκτησία) με την υπόλοιπη ρωμαϊκή Ισπανία, και διαπιστώνει ότι η κεντρική βόρεια Ισπανία ήταν πλήρως ενταγμένη στην οικονομική διοίκηση της επαρχίας.

Ο συγγραφέας απορρίπτει το ιστοριογραφικό σχήμα περί «βαρβάρων» στην κεντρική βόρεια Ισπανία οι οποίοι ζούσαν μακριά από την επίδραση του ρωμαϊκού πολιτισμού, θεωρεί ότι η άρχουσα τάξη τους αποδέχτηκε το ρωμαϊκό διοικητικό σύστημα και καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «οι βόρειες περιοχές της χερσονήσου είχαν βεβαίως τοπικές ιδιαιτερότητες, όμως η αντίληψη περί φυλετικών κοινωνιών που ήταν διαρκώς σε θέση μάχης απέναντι σε μία αστική κοινωνία στον νότο δεν είναι παρά ένας ιστοριογραφικός μύθος».

Παραμένοντας στην Ιβηρική, αρκετά πρωτότυπη εμφανίζεται η μελέτη του Fernando López Sánchez («Suevic Coins and Suevic Kings (418-456): The Visigothic Connection», σσ. 503-536) για το πρώιμο σουηβικό βασίλειο (418-456) στο κεντρικό και ανατολικό τμήμα της χερσονήσου και τη σχέση υποτέλειας προς τους Βησιγόθους με βάση το νομισματικό υλικό (περίπου 200 σουηβικά νομίσματα του 5ου και 6ου αιώνα). Γίνεται αναφορά στις σχέσεις της Μπράγκα με τη Ραβέννα και την Τουλουζ και εξετάζονται διεξοδικά τα σουηβικά νομίσματα στα οποία, αντίστοιχα με τα βησιγοθικά, παρατηρείται η απεικόνιση του αυτοκράτορα της Δύσης στην πρόσθια όψη. Ακόμη, κάποια άλλα νομίσματα παραπέμπουν στη συμμαχία των Σουήβων με τους Βησιγόθους το 449. Ο Sánchez επιχειρεί να ανατρέψει την παραδοσιακή άποψη ότι τα νομισματικά ευρήματα μαρτυρούν τη σχέση των Σουήβων με τη Ραβέννα ως συμμάχων της και υποστηρίζει ότι αφορούν τις σχέσεις των Σουήβων με τους Βησιγόθους. Μέσω των νομισμάτων, οι Σουήβοι δήλωναν την πρόθεσή τους να βρεθούν στην υπηρεσία των βησιγόθων βασιλέων, οι οποίοι θεωρούσαν τους ηγεμόνες στη Μπράγκα ως εκπροσώπους τους στην Ισπανία. Η ισχυροποίηση των Σουήβων και η απευθείας επικοινωνία με τη Ραβέννα που δημιουργήθηκε από τον βασιλέα Rechiar (448-456) σηματοδότησε τις πρώτες αξιώσεις των Σουήβων για ανεξαρτησία, τις οποίες κατέπνιξε η επέμβαση του Θεοδώριχου Β΄. Ο Sánchez υποστηρίζει ότι οι στρατιωτικές συγκρούσεις μεταξύ των Βησιγόθων και των Σουήβων δεν μπορούν να θεωρηθούν ως πόλεμοι μεταξύ βαρβάρων αλλά «αντιθέσεις δύο εταίρων σε κοινή επιχείρηση».

Οι δύο τελευταίες συμβολές εστιάζουν στη ρωμαϊκή Αφρική. Η μελέτη του Guido Berndt («Hidden Tracks: On the Vandal's Paths to an African Kingdom», σσ. 537-569), μία από τις πληρέστερες του τόμου, πραγματεύεται την ιστορία των Βανδάλων εντός των παλαιών ρωμαϊκών

εδαφών. Γίνεται συνοπτική αναφορά στην ιστορία τους έως το 406 (όταν πέρασαν τον Ρήνο) και διεξοδικότερη μέχρι την υποταγή τους στον Ιουστινιανό το 534. Κύριοι σταθμοί στην πορεία τους, η οποία χαρακτηρίζεται ως επιθυμία των Βανδάλων να μετάσχουν στα δρώμενα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, είναι η τριετής παραμονή τους στη Γαλατία, η εικοσαετής στην Ισπανία (409-429) και η μετανάστευσή τους στη βόρεια Αφρική το 429 μαζί με Σουήβους, Αλανούς, Γόθους κ.α. Αφού επισημαίνει αρχικά το χάσμα στις πηγές από τα τέλη του 2ου έως τις αρχές του 5ου αιώνα, ο Berndt προσεγγίζει το ζήτημα της βανδαλικής εθνογένεσης από την οπτική των ιστορικών περιστάσεων. Καθοριστικό για την αφομοίωση οργανωτικών προτύπων της Ρώμης, τα οποία διαμόρφωσαν το πλαίσιο της κρατικής οργάνωσης και εθνογένεσης στη βόρεια Αφρική, θεωρείται το διάστημα μεταξύ 406 και 429. Ο συγγραφέας απορρίπτει τη μετακίνηση του Γιξέριχου ως αποτέλεσμα συνεννόησης με τον ρωμαίο διοικητή της Αφρικής Βονιφάτιο και πιστεύει ότι κύριος λόγος για αυτή ήταν η επισφαλής κατάσταση στην Ισπανία εξαιτίας της πίεσης των Βησιγόθων και της Ραβέννας αλλά και της αυξανόμενης δύναμης των Σουήβων. Σύμφωνα με τον Berndt, τα γεγονότα του 429 σηματοδοτούν την απαρχή της βανδαλικής εθνογένεσης, η οποία συνεχίστηκε μέχρι το 534, καθώς στη βόρεια Αφρική ενοποιήθηκαν πολιτικά ποικίλες πληθυσμιακές ομάδες υπό το όνομα των Βανδάλων και διαμόρφωσαν ένα διακριτό *gens Vandalorum*.

Ησυμβολή του Philipp von Rummel («The Fraxes: Late Roman Barbarians in the Shadow of the Vandal Kingdom», σσ. 571-603) δικαιώνει ίσως όσο καμία άλλη τη θέση της σε ένα συλλογικό έργο για «παραμελημένους» βαρβάρους, καθώς πραγματεύεται τους Φρέξιους (φύλο των Μαυρούσιων) στη σκιά του βανδαλικού βασιλείου. Το όνομά τους απαντά μόνο στον Κόριππο (*Iohannis*) ενώ ο ηγέτης τους Αντάλας είναι γνωστός και από τον Προκόπιο. Εξετάζεται ο χώρος της εγκατάστασής τους στη σημερινή Τυνησία και Αλγερία, οι σχέσεις των Φρέξιων με τους Βανδάλους και τους Βυζαντινούς, η διάκριση των Φρέξιων του Αντάλα από τους άλλους ομοεθνείς τους, η γλώσσα, η θρησκεία, ο καθημερινός βίος, τα εξωτερικά χαρακτηριστικά, η πολεμική τέχνη και οι συνθήκες ανάδυσής τους στο προσκήνιο, οι οποίες συνδέονται με την κρίση του ύστερου 5ου αιώνα στις νότιες περιοχές του βανδαλικού βασιλείου. Ο Rummel θεωρεί ότι οι Φρέξιοι ήταν μία εγκατεστημένη κοινότητα με τρόπο ζωής που δεν

διέφερε ουσιαστικά από τους επαρχιακούς ρωμαϊκούς πληθυσμούς και απέκτησαν ιδιαίτερη ταυτότητα όταν βρέθηκαν υπό την ηγεσία ισχυρών φυλάρχων, όπως ο Γκουενφάν και ο Αντάλας.

Οι συγγραφείς του τόμου επιχείρησαν είτε μία γενική επισκόπηση είτε εξέτασαν κάποιες ιδιαίτερες όψεις των βαρβαρικών λαών, ακολουθώντας τη δική τους μεθοδολογία στην πραγμάτευση του υλικού τους. Το συλλογικό έργο προβάλλει ποικίλα και πολύμορφα ζητήματα τα οποία υποβοηθούν τη διαμόρφωση μιας πιο ξεκάθαρης εικόνας για την περίοδο της μετανάστευσης των λαών. Στο πλαίσιο αυτό θα μπορούσαν να γίνουν κάποιες γενικότερες και ειδικότερες παρατηρήσεις. Σύμφωνα με τον επιμελητή του τόμου, «το εγχείρημα δεν αποσκοπεί να συμφιλώσσει τις διαφορετικές ερμηνείες που προκύπτουν από διαφορετικές κατηγορίες μαρτυριών. Αντίθετα, φέρνοντας μαζί ορισμένους ειδικούς σε έναν τόμο γίνεται ένα πρώτο βήμα προς την επανεκτίμηση κάποιων σημαντικών τρόπων με τους οποίους η μελέτη των παραμελημένων βαρβάρων μπορεί να αλλάξει την κατανόσή μας για την ύστερη Αρχαιότητα». Ακολουθώς επισημαίνονται τα τρία κεντρικά ζητήματα στο έργο: «πρώτον, γιατί έχει παραμεληθεί ένας βαρβαρικός λαός; Σχετίζεται με τις πηγές ή κάτι βαθύτερο, όπως ιστοριογραφικοί λόγοι; δεύτερον, πόσα μπορεί να μάθει κάποιος για μία συγκεκριμένη ομάδα παραμελημένων βαρβάρων και πώς μπορεί να τους ανακαλύψει; τρίτον, τι είδους μελλοντική έρευνα χρειάζεται ώστε να επεκταθεί και να συμπληρωθεί η κατανόσή μας για μία ομάδα παραμελημένων βαρβάρων;».

Ως γενική παρατήρηση, όλες οι εργασίες έχουν άριστη βιβλιογραφία ενώ μέρος των συγγραφέων προβαίνει σε διεξοδική παρουσίαση των ερευνητικών δεδομένων για το θέμα του. Οι μελέτες διακρίνονται για τη διεπιστημονική τους προσέγγιση και την κριτική στάση τόσο απέναντι στα στερεότυπα της αρχαίας ιστοριογραφίας όσο και στην παραδοσιακή θεώρηση των αρχαιολογικών ευρημάτων με την απόδοση συγκεκριμένης εθνικής ταυτότητας σε έναν υλικό πολιτισμό. Αναφορικά με το πρώτο ζήτημα, δίπλα στις δύο αιτίες που επισημαίνονται αναλυτικότερα στην εισαγωγή του έργου, μπορεί να προστεθεί και η διάσταση των ευρημάτων, καθώς συχνά δεν λαμβάνονται υπόψη από τους ιστορικούς. Για το δεύτερο ζήτημα, μία παρατήρηση θα αφορούσε, λαμβάνοντας υπόψη και τις δυνατότητες για ένα μεγαλύτερης έκτασης έργο, να είχαν συμπεριληφθεί σε αυτό κι άλλοι λαοί, γεγονός που θα συνέβαλε στην καλύτερη γνώση

μας για ακόμη περισσότερους παραμελημένους βαρβάρους. Λαοί όπως οι Αλανοί, οι Αλαμαννοί, οι Σκίροι, οι Ρούγιοι, οι Σάξωνες και οι Σαρμάτες θα αναζητούσαν εύλογα, μαζί με αρκετούς άλλους, τη θέση τους στον τόμο.

Ανεξάρτητα από αυτό, η κριτική, με βάση και το δεύτερο ζήτημα που θέτει ο τόμος, εστιάζεται κυρίως στο ότι δεν υπάρχει ομοιομορφία των συμβολών ως προς την παρουσίαση των λαών που αναφέρονται. Θα ήταν αναμενόμενο οι συμβολές σε έναν τόμο με τίτλο *Παραμελημένοι βάρβαροι* να προσφέρουν τόσο μία συνολική εικόνα της ιστορίας και του υλικού τους πολιτισμού όσο και, σε συνάρτηση με αυτά, τα πληρέστερα και πιο σύγχρονα ερευνητικά δεδομένα. Αυτό παρατηρείται σε ένα μέρος των μελετών ενώ αντίθετα άλλες, παρά το υψηλό τους επίπεδο, δίνουν αποσπασματική εικόνα, αφού πραγματεύονται μόνο κάποια ευρήματα ή περιορισμένη χρονική περίοδο. Ακόμη, θα μπορούσε να αποφευχθεί η καταχώρηση δύο συμβολών για τον ίδιο λαό, όπως συμβαίνει με τους Έρουλους, οι οποίες για την εποχή του Ιουστινιανού αλληλοεπικαλύπτονται σε μεγάλο βαθμό, ή με τους Γεπίδες. Από την άλλη πλευρά, οφείλει κάποιος να αναγνωρίσει ότι για ορισμένους λιγότερο ή περισσότερο γνωστούς λαούς (Βάνδαλοι, Φρέξιοι/Μαυρούσιοι, Αστούριοι, Καντάβριοι, Βάσκονες κ.α.) οι αντίστοιχες συμβολές αποτελούν μία καλή βάση για κάθε ενδιαφερόμενο. Αναφορικά με το αρκετά υποκειμενικό ερώτημα του τρίτου ζητήματος, ο διεπιστημονικός χαρακτήρας της έρευνας και η έμφαση στις διαπολιτισμικές σχέσεις μεταξύ των βαρβάρων θα μπορούσε ίσως να δώσει νέα στοιχεία για την υπόσταση παραμελημένων λαών και τη διαμόρφωση της ταυτότητάς τους. Ωστόσο, αν και αυτό μπορεί να διακριθεί σε ορισμένες συμβολές, θα έπρεπε να αποτελέσει θέμα ενός συλλογικού έργου με επίκεντρο τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των βαρβαρικών λαών και όχι μίας προσπάθειας «γενικότερου ενδιαφέροντος» όπως προκύπτει από τον τίτλο της. Ακόμη, η επισήμανση του Σαράντη για τους Έρουλους (η οποία ισχύει για πολλούς λαούς) ότι δεν έχουν διερευνηθεί η δημογραφική σύνθεση και τα κοινωνικά-οικονομικά δεδομένα τους, θέτει ζητήματα τα οποία μπορούν να δώσουν ώθηση στην ανάπτυξη των ερευνητικών δεδομένων και τη συνολικότερη αποκατάσταση του βαρβαρικού κόσμου.

Περνώντας σε επιμέρους παρατηρήσεις, στη μελέτη της Kharalambieva, αν και αναφέρεται στον τίτλο της η Βαλκανική, δεν εξετάζονται τα

γεπιδικά κατάλοιπα στη Σερβία. Το συμπέρασμα του Α. Σαράντη για τους Έρουλους ότι «εντεταγμένοι» βάρβαροι τείνουν να είναι «παραμελημένοι» βάρβαροι, χαρακτηρίζεται από τον Curta ως παράδοξο και με το ερώτημα: «εάν πράγματι εντάχθηκαν, ήταν ακόμη βάρβαροι;» Σε κάθε περίπτωση, δεν μπορεί να ισχύσει ως κανόνας ότι η παραμέληση των βαρβάρων στην ιστοριογραφία οφείλεται στην ένταξή τους στην υπηρεσία της αυτοκρατορίας ή και τη σταδιακή αφομοίωσή τους. Σε ολική και πραγματιστική βάση θέτει το ζήτημα της μετανάστευσης ο Berndt, καθώς διακρίνει τους παράγοντές της σε εκείνους που εξωθούν τους λαούς από μία περιοχή και σε εκείνους που τους προσελκύουν σε κάποια άλλη. Ακόμη, η προσέγγιση των παραμέτρων της εθνογένεσης και της διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας ενός λαού που επιχειρεί φανερώνει ταυτόχρονα μία από τις αδυναμίες άλλων συμβολών καθώς δεν τις θίγουν.

Η μελέτη του Curta αποτελεί, όπως το σύνολο των συμβολών, την «τελευταία λέξη» στα ερευνητικά δεδομένα του θέματός του. Ο συγγραφέας χειρίζεται εξίσου καλά τα δεδομένα των πηγών και των ευρημάτων και προσθέτει νέες υποθέσεις στις ήδη πολλές υπάρχουσες. Έξω από την πραγματέυσή του ωστόσο μένει η ιδιαίτερη αναφορά στο τοπωνυμικό υλικό. Ένα καίριο ερώτημα που προκύπτει από τα συμπεράσματά του είναι η διαφοροποίηση στα ταφικά έθιμα των τριών συνόλων που συσχετίζει μεταξύ τους. Κατά τη γνώμη μας, και ανεξάρτητα από τα συμπεράσματα που διατυπώνονται ή τη διάσταση που μπορούν να δώσουν στο μέλλον κάποια νέα ευρήματα, το λεγόμενο *σλαβικό ζήτημα* έχει ήδη μακρά παράδοση στην έρευνα και είναι λιγότερο ελκυστικό απ' ότι στο παρελθόν, ενώ έχουν σχεδόν εκλείψει και οι εκατέρωθεν ακραίες προσεγγίσεις του. Τέλος, αρκετά αμφιλεγόμενα είναι τα συμπεράσματα του Rummel. Από τις μαρτυρίες του Προκόπιου τουλάχιστον, το μόνο που προκύπτει είναι ότι ο Αντάλας υπήρξε ένας πιστός στους Βυζαντινούς φύλαρχος, δίχως να γίνεται κάποια ιδιαίτερη διάκριση ανάμεσα στους Μαυρούσιους. Ο ίδιος ο Rummel επισημαίνει την ανεπάρκεια των αρχαιολογικών δεδομένων, και για διάφορα στοιχεία που πραγματεύεται, όπως η θρησκεία και τα εξωτερικά χαρακτηριστικά αναγνωρίζει ότι δεν υπάρχει ξεκάθαρη εικόνα. Επίσης, είναι μάλλον άστοχο το επιχείρημα για κοινά στοιχεία πολεμικής τέχνης των Φρέξιων με τη Ρώμη, αφενός γιατί τα όπλα που γνωρίζουμε δεν διέφεραν από πολλούς άλλους λαούς

και αφετέρου οι Φρέξιοι, όπως όλοι οι Μαυρούσιοι, χρησιμοποιούσαν καμήλες στη μάχη. Πιθανόν λόγω των επαφών τους με τη Ρώμη ή το Βυζάντιο και τους Βανδάλους, οι Φρέξιοι να ήταν εγγύτερα από τους υπόλοιπους Μαυρούσιους στον «δυτικό» πολιτισμό, η θεώρησή τους όμως ως εκρωμαϊσμένων πληθυσμών είναι παρακινδυνευμένη.

Συμπερασματικά, ο τόμος για τους παραμελημένους βαρβάρους, παρά τις ανωτέρω -υποκειμενικές πάντα- επισημάνσεις, αποτελεί ένα απαραίτητο βοήθημα για τον μελετητή της μετανάστευσης των λαών αλλά και των πολιτισμικών διεργασιών στο λεγόμενο *barbaricum*. Θα πρέπει σε κάθε περίπτωση να αναγνωρίσουμε στον επιμελητή και συντονιστή της προσπάθειας ότι κατόρθωσε να συγκεντρώσει μεγάλο αριθμό ειδικών για την πραγμάτευση των επιμέρους θεμάτων, και για τον λόγο αυτό το τελικό αποτέλεσμα μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα πολύ υψηλού επιπέδου έργο.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΑΡΔΑΡΑΣ

Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/ΕΙΕ